

חלוקות פולין ורוסיה הצארית: 1772–1917

הד קלוש בלבד לתביעות אלו. הקהל נשאר אחראי על גביית מסי הממשלה (סעיף 54), אולם הוא חייב למסור על כך דו"ח לקהילה ולשלטונות ואסור לו להטיל מסים נוספים בלי הסכמת השלטונות. בעניינים פליליים מסורים היהודים לסמכות בתי המשפט הכלליים (כבעבר), יש להם הזכות לפנות לערכאות אלו בענייני נכסים ושטרות, אולם בתי הדין היהודיים יש להם מעמד מוכר של בתי דין לבוררות (סעיף 49). בחירת הרב וראשי הקהל טעונה אישור השלטונות בערי הפלך והמחוז, אך בעיירות הפרטיות אסור לבעלי המקום להתערב בבחירה ולגבות כסף בעדה (סעיף 50). אפשר לומר שעל פי תקנה זו לא חל שינוי משמעותי במעמדן החוקי של הקהילות היהודיות.

פריזל ודרז'בין מלאים ביקורת על מצב החינוך אצל היהודים. לדעת פריזל "העם הזה אין לו כל חינוך כלל, ולא כללי מוסר, שעליהם מתבססת כל חברה, לכן אין דבר המזיק להם יותר מאשר אם יישארו העסקים, הקשרים והפעולות הנסתרות עתה של העם הזה בלא השגחה... הנוער היהודי אינו מתחנך לכך (להגיונות, לסדר, לציות לחוקים) כלל. המדעים שלהם, שמלמדים אותם המורים המוחזקים על-ידי הקהל, מוגבלים לקריאה וכתובה, ואילו החובות שבין אדם לחברו אינם ידועים להם כלל. אם אחד מהם, בגלל נטיה מיוחדת, ישיכיל על-ידי קריאה ורכוש שם של מלומד (בלימודי חול), הרי יעזבוהו לנפשו, [הוא] לא יכנס לשום משרה ציבורית, יכלה את חייו עריירי, יתקיים על נדבות ויסיים את חייו בלי שום תועלת לחברה".³⁶ לכן מציע פריזל ש"הממשלה, כאשר היא מתחילה להשכיל את העם הזה, צריכה לשים לב בראש וראשונה לחינוכו. בהניחה להם לעצמם רק לימוד הדת, צריך בהחלט לקבוע שהם ילמדו גם מדעים אחרים בבתי-ספר ציבוריים (ההדגשות כולן במקור). כשהם ישיגו השכלה כלשהי ומוסריותם תתעצב, הם יתחילו, ללא ספק, להרתע מאותם הליקויים שבדרך כלל מיוחסים להם". נוסף על-כך, הנישואים בגיל צעיר "מפריעים לבני הנעורים להשתלם בהצלחה במדעים, באמנויות ובמלאכות". בגלל ריבוי הילדים הם גם נחלשים מבחינה גופנית ומתדלדלים. "מסיבות אלו רצוי לקבוע תקנה שגברים לא ייכנסו כבירת נישואים לפני גיל 20, ולפני שרכשו לעצמם אמצעי בטוח לפרנסתם".³⁷

תאורו של דרז'בין גם הוא עוין ומזלזל כלפי תרבות היהודים וחינוכם, אלא שהוא הדגיש גם את חשיבות לימוד התורה בעיניהם ובכך הוא שונה במקצת מפריזל: "הם מחנכים את ילדיהם בהקפדה יתירה רק בענייני דתם ודיעותיהם הקדומות, אולם אינם מלמדים שום דבר אחר ולא מורים כללי נאמנות והגיונות. נהפוך הוא, הם מעורדים ומכוונים למרמה, אם-כי מתפארים שיש ביניהם אנשים בעלי ידיעות מופלגות. בעד הוראת התלמודים הם משלמים הרבה, בלי לחסוך. ראיתי זקנים וצעירים המתעוותים והמתגוררים תוך צווחות על ספריהם אלה מזריחת השמש עד שקיעתה... כל עוד בתי-הספר ימשיכו להתקיים במצבם הנוכחי, אין תקוה, ולו קטנה, לשינוי נימוסיהם..."³⁸ לכן, הוא טוען, "צריך להשכיל את היהודים,

36 ברשדסקי, שם, עמ' 87-88.

37 שם, שם, עמ' 92-93.

38 דרז'בין, שם, עמ' 281.

תקנת 1804

להעביר מהם את האיבה לבני דתות אחרות, לקרב אותם אל [הנוצרים]. "על-כך מתבססים הסדרים הפרוסיים, שעל-פי דוגמתם הוא מציע להורות לנערים עד גיל 12 את יסודות הדת האמיתיים בלשון עברית צחה, "תוך סילוק, במידת האפשר, של פירושים מזיקים". אחרי גיל זה יש להורות בבתי-הספר הכלליים רוסיים, גרמניים, פולניים, חשבון ומדעים אחרים. לתרגם ספרים עבריים לרוסית ולשפות אחרות, להטיל צנזורה על הדפסת ספרים עבריים ולאסור על הבאתם מחו"ל. מדי פעם בפעם לשלוח מפקחים לבית-הספר ולבדוק האם אין בהם ספרים אסורים. לאסור על נישואי גברים עד גיל 17 ונשים עד גיל 15, ולעודד אלה מן היהודים שרכשו השכלה.³⁹

פריזל ודרז'בין דורשים גם יחד להמיר את לבוש היהודים בלבוש המקובל, והאחרון גם דורש ששטרי החוב "ביניהם לבין הנוצרים יכתבו רוסיים, גרמניים או פולניים, ואין להתיר כלל [שייכתבו] עברית או ארמית".⁴⁰

גם ההצעות בתחום זה לא נתקבלו ברובן בחוקת 1804. ליהודים רק הותר לשלוח ילדיהם לבתי-הספר מכל הרמות (סעיפים 1–6), והוטלה חובה להורות את אחת השפות הלועזיות בבתי-הספר היהודיים (סעיף 6). כן הוטלה החובה לניהול רשימות, פנקסי מסחר ושטרות באחת משפות הלעז (סעיפים 7–8). חובת ידיעת השפות הוטלה (החל מ-1812) על נושאי משרות בקהל ובכרונות וכן על נבחרים לעיריות (סעיפים 9–10), חומרה שלא חלה על הנוצרים, שרוב נבחריהם לא ידעו קרוא וכתוב. חובת נשיאת לבוש לא-יהודי חלה על הנבחרים לעיריות ועל תלמידי בתי-הספר התיכוניים בלבד. שני בעלי ההצעות ראו ביהודים יסוד טפילי ומזיק מבחינה כלכלית. המלצותיהם להתערבות נמרצת של הממשלה בחינוך היהודי והנהגת תקנות מחמירות בעניין הנישואין והלבוש לא זכו לאזון קשבת אצל מנסחי החוקה החדשה. יוצא מכלל זה הוא האיסור על השטרות והפנקסים בעברית, מחשש מרמה (הגנה על התושבים העיקריים!) מצד הבאים במגע עם השלטונות והציבור הלא-יהודי.⁴¹

התערבות ממשלתית של ממש חלה בחוקה זו בתחום התעסוקה והפרנסה בלבד (סעיפים 3–4, 10). התקבלו הצעותיהם של פריזל ודרז'בין, שקראו להתערבות, וזאת היתה דעתם לא לגבי פונדקאים וטרסורים בלבד, אלא אף לגבי רובם הגדול של הסוחרים ובעלי-המלאכה.⁴² לדעת פריזל "רובם הגדול (של הסוחרים היהודים) לוקח את הסחורות בחו"ל באשראי או שלוה כאן את ההון, הופך לבעל-חוב ולאחר מכן מכריז על עצמו כפושט-רגל". וגם בעלי-המלאכה עוסקים במקצועות "הדורשים פחות כוח ומאמץ... אף פעם אינם מגיעים לשלמות, ומיד לאחר שרכשו הרגל כלשהו בעבודה, הופכים לאומנים [עצמאיים],

39 שם, שם, עמ' 328, 329, 323.

40 ברשדסקי, שם, עמ' 95; דרז'בין, שם, עמ' 326–327, 331. תכניתו של דרז'בין מפרטת את סוגי הלבוש שיותר ליהודים ללבוש על-פי מעמדם החברתי. איסור כתיבת השטרות בעברית מופיע בסוף המאה הי"ח בתחיקה הצרפתית, האוסטרית והפרוסית הנוגעת ליהודים.

41 ברשדסקי, שם, עמ' 93–95.

42 דרז'בין, שם, עמ' 310–319. כן השווה מאמרי (לעיל, הערה 1), עמ' 30–33.

חלוקות פולין ורוסיה הצארית: 1772–1917

מבלי להכיר יפה את המלאכה.⁴³ גם דרז'בין טוען ש"היהודים עוסקים במסחר, ואחרים, וגם אלה מעטים, במלאכות קלות... ובכלל מוכרח אני לומר שכל המסחר היהודי ספק אם הוא מועיל למדינה ולאוצר [המדינה]... ובמקום שרבים מהם גרים, באותן ערים בכלל שורר יוקר של מצרכי מזון".⁴⁴ אולם הצעותיהם לשינוי המצב בתחום זה שונות זו מזו, כאמור. פריזל מציע לפזר את הסוחרים ובעלי-המלאכה היהודים בין כלל אנשי אותם המעמדות ואילו את יתר היהודים לכוון לחקלאות. אין הוא מזכיר אמצעי כפיה במפורש ובכל זאת דעתו נחרצת ש"אלה שלא יעסקו במסחר או באומנויות צריכים בהחלט לעסוק בעבודת האדמה...". הוא מדגיש שיש להגן על היהודים שיופנו לחקלאות מפני נסיונות ההצמחה מצד בעלי-האחוזה; שיש להקצות להם אדמות ממשלתיות לעיבוד, עצים לבניין בתים ולשחררם לעשר שנים ממסי המדינה. כלומר, הוא מפרט את העידוד שהשלטונות חייבים להעניק למתיישבים החדשים, אולם בין השיטין ברור שאלה שאינם סוחרים או בעלי-מלאכה לא יוכלו למצוא את מחייתם, אלא מן החקלאות בלבד. ותוך שנתיים ימים הוא תובע לאסור על היהודים את שריפת הי"ש והחזקת בתי מזיגה.⁴⁵ כלומר, רבים מן היהודים יגיעו להתפרנס מעבודה חקלאית, אם לא מחמת העידוד, הרי מחוסר ברירה אחרת.

דרז'בין גלוי ותקיף הרבה יותר: הוא מציע להשאיר במקומות הישיבה הישנים אחוז קטן בלבד של סוחרים ועירוניים ואילו את כל היתר להעביר (למעשה לגרש) לשטחים הריקים שברוסיה החדשה (חופי הים השחור) ולפלך אסטראחאן, אלא אם כן הם יוכלו לעבור לחקלאות על שטחי אדמה מספיקים במקומות ישיבתם הישנים. מי שיתיר ליהודים להתיישב בעיירות או על אדמותיו עליו להתחייב לא למסור להם שום ענף משק בחכירה, בייחוד לא בתי-מזיגה, ולאסור עליהם את העיסוק במסחר. בעל-אחוזה שלא יקיים איסורים אלה ייקנס ויאבד את זכותו לשריפת י"ש. ואילו היהודי – אם יעסוק בכך שלא בידעת בעל-המקום – יגורש לכל ימי חייו לעבודות-פרך לסיביר, בלי אשתו; אם יעשה זאת בידעת הבעלים – יולקה בשוטים.⁴⁶

את איסור ייצור הי"ש ומכירתו על-ידי היהודים דרשו בעלי-האחוזה בליטא וברוסיה הלבנה הן בפניותיהם לערכאות הממשלתיות והן בתזכיריהם שהגישו לפריזל ולדרז'בין. אולם גם החוקה הפרוסית מ-1797⁴⁷ אוסרת על מכירת בירה או י"ש לאיכרים בהקפה או תמורת תוצרתם וכן אוסרת היא להחזיק בתי-מזיגה ובפונדקים סחורות שאינן צורך ישיר של המבקרים בהם. המגמה שנסתמנה בתחיקה הפרוסית לאסור על ישיבת סוחרים ועירוניים ככפרים⁴⁸ מתגלה בתוקף גם בפקודה הפרוסית הנ"ל, וכמו-כן האיסור הגמור על יהודים לעסוק ברוכלות, בעיר ובכפר גם יחד, והטלת פיקוח חמור על הלוואות היהודים לאיכרים. נמצאנו למדים שמגמות השליטים האבסולוטיים 'הנאורים' בהגדרת מעמדם החוקי של

43 ברשדסקי, שם, עמ' 88-89.

44 דרז'בין, שם, עמ' 287.

45 ברשדסקי, שם, עמ' 93-95.

46 דרז'בין, שם, עמ' 307-308, 312-313.

47 ראה למעלה, הערה 7.

48 ראה מאמרי (לעיל הערה 1), עמ' 24, 28-29.

תקנת 1804

היהודים במלכויות שירשו את פולין-ליטא לאחר חלוקתה, היו דומות, בייחוד בתחום הכלכלה. דמיון זה נבע הן מן הרצון להפיס את דעתם של תושבי השטחים המסופחים ובייחוד את זו של האצולה הפולנית, והן מחוסר האמון המושרש בעסקי של היהודי ומנטיית הפקידות של המדינה הריכוזית לפקח בהתמדה על מעשיו של כל נתין. אלא שפריזל ודרז'בין גם יחד אינם מרבים לדרון בכל אלה בהצעותיהם, שכן ממילא לשיטתם יועבר רובם המכריע של היהודים (פרט לסוחרים ובעלי-מלאכה מעטים) לעסוק בעבודת האדמה, וכל עיסוק אחר ייאסר עליהם. במגמה מרכזית זו מרובה המשותף לשתי ההצעות, ומנקודת ראותם של היהודים היתה חומרה רבה בשתי ההצעות כאחד.

תקנת 1804 מתונה בהשוואה להצעות פריזל ודרז'בין. היא מעודדת יהודים לעבור לעבודת האדמה על-ידי הקצאת קרקעות ושחרור ממסים, אולם מדגישה ששום יהודי לא יועבר להתיישבות חקלאית בכפיה (סעיף 18). יהודי, שיקנה אדמה וישיב עליה 30 משפחות, אף יותר לו שם מסחר במשקאות (סעיף 15). יהודים גם יקבלו תמיכה בייסוד בתי-חרושת, והחרשתנים ובעלי-המלאכה יהיו פטורים מכפל מסים (בהשוואה לבני מעמדם הנוצרים) שהוטל על היהודים ב-1794 (סעיפים 21, 24). כמרכן יותר לבעלי-המלאכה להצטרף לחבורות אומנים (צחים – סעיף 23). התקנה הפוגעת ביותר ביהודים היתה האיסור הקל בשנת 1807 (או 1808) להחזיק בחכירות, בבתי-מזיגה ובפונדקים שבכפרים, ואף להתגורר בכפרים בכלל (סעיף 34), והעונשים הכבדים הצפויים על העוברים על תקנה זאת (סעיפים 35, 36, 39). גם בערים ובעיירות שבהם הותר ליהודים המסחר במשקאות, נאסר עליהם למכור אותם בהקפה (סעיף 41).

רבות נכתב על הפגיעה שסעיפים אלה פגעו ביהודים, על ההשתדלות הרבה של נציגי היהודים לביטולם ואף על דעתה השלילית על הגזירות הללו של הועדה הממשלתית המיוחדת בראשותו של פופוב, שנתמנתה ב-1809 והגישה את המלצותיה ב-1812.⁴⁹ אולם ברור שבהשוואה להצעות שהוצעו ל"תיקון" מצב היהודים על-ידי דרז'בין ואף על-ידי פריזל, היתה תקנת 1804 בכללותה בבחינת הרע במיעוטו מנקודת ראותם של היהודים, ויש בה דמיון רב לתקנות דומות באוסטריה ובפרוסיה.

כידוע היתה התקנה משנת 1804 פרי עבודתה של ועדה מיוחדת שהצאר החדש אלכסנדר מינה ב-9.11.1802 כדי לבדוק את חוות דעתו של דרז'בין ולתקן את מצב היהודים.⁵⁰ באחת משיבותיה, בספטמבר 1803, רשמה הועדה ביומנה את המלים הנודעות: "תיקונים הבאים מכוחו של השלטון אינם איתנים כלל, ובמיוחד סיכוייהם מעטים שעה שהשלטון צריך להאבק עם מנהגים בני מאות בשנים, בטעויות מושרשות ואמונות תפלות נחרצות... מוטב ובטוח יותר להוליך את היהודים לקראת שלמות על-ידי פתיחת הדרך בלבד לקראת תועלתם שלהם... בלא שימוש בכפיה כלשהי... ככל האפשר פחות איסורים וככל האפשר יותר חרות...".⁵¹ ובדין מציין גסן שיש במלים אלו סטיה ממגמתו של דרז'בין "שתוכניתו

49 גסן, יהודים, עמ' 326-335.

50 שם, עמ' 74.

51 דברים אלה, שדוכנוב מיחס אותם להשפעתו הברוכה של ספרנסקי, המדינאי הליבראלי, שגילה

חלוקות פולין ורוסיה הצארית: 1772–1917

היתה רצופה אמצעי כפיה בלבד...⁵² אלא שהועדה, שמוכנה היתה לנהוג במתינות בכל הנוגע לענייני היהודים הפנימיים, ראתה מחובתה לנקוט אמצעים תקיפים ואף אכזריים כדי "להגן על האוכלוסיה העיקרית". כלומר, כאשר לדעתה היה נגוד בין טובתם של היהודים לזו של האחרים, נטתה לנטוש את דרך המתינות ולנקוט אמצעים נמרצים.⁵³ הועדה ציינה באיגרת בעת הגשת הצעת החוקה של 1804, ש"בכל העניינים והידיעות שהגיעו לעיונה היא מצאה סימנים גלויים של עוולות אלו ויסוד לתלונות שהוגשו נגדם (נגד היהודים) פעמים כה רבות. מחאות אלו הגיעו עד כדי כך, שכמה בעלי-אחוזה ואנשים, שעסקו במקום בבדיקת מחיות היהודים, מייחסים במיוחד להם (כלומר ליהודים, שהם הגורמים) את העוני החמור וההתרוששות שבהם מצויים תושבי כפרים רבים בפלכים שבהם יושבים היהודים. החזקת חכירות ועסקי היי"ש [המצויים] בידי היהודים הם לדעת אותם אנשים רעה חולה נסתרת, המופיעה בצורות רבות ומגוונות, מכלה את כוחות העם, וכולעת את כל פרי עמלו, [הם] המכשיר האכזרי ביותר של תאוות-הכצע, הדיכוי והצרות. תלונות אלו הגיעו כבר מזמן לממשלה..."⁵⁴

לזכותה של הועדה יש לציין, שהיא ראתה צורך להצטדק על החלטתה הקשה, ובאותה איגרת עצמה המשיכה לטעון: "כלום אפשר לראות בתקנה זו (איסור הישיבה בכפרים) תקנה מגבילה, שעה שיחד עמה נפתחים בפני היהודים אמצעים רבים אחרים, לא זו בלבד כדי לקיים עצמם במצב של אמידות, אלא גם לערוך רכישות בחקלאות, בבתי-חרושת, במלאכות, כשיחד עם כל זאת נפתחת בפניהם הדרך אף לרכוש אדמות בבעלותם? כיצד על-ידי הגבלת ענף אחד של עיסוק יכול להיות מדוכא עם בתוך מדינה שאלפי [דרכים] אחרות פתוחות בפניו, במקום שבו אדמות מתאימות לחקלאות ומחיות שונות בפלכים בעלי אדמה פוריה ומיעוטי אוכלוסין מהוות מקור לעושר בטוח, מתמיד ומוגן על-ידי החוקים, ובו מוצרים מקומיים מצפים רק ליד פעילה וחרוצה כדי לייסד בתי-חרושת שהם גם מביאים רווח וגם בטוחים?"⁵⁵ הועדה ניסתה להעמיד פנים או לשכנע עצמה שהגזירה אינה פוגעת ביהודים, אולם תוך תקופה קצרה אף פקידי ממשלה ונציגיה נוכחו לדעת שאין הדבר כן. התוצאה המעשית היחידה של תקנת 1804 היתה, אפוא ראשית גירושם של היהודים מן הכפרים. "התיקונים" האחרים שהוצעו על-ידי דרז'בין ופריזל ברוכס הגדול לא נכללו באותה חוקה. אולם החוקים של שנות ה-40 (ביטול ההכרה בקהל, הנהגת בתי-ספר

עניין רב בעבודת הועדה (History of the Jews in Russia and Poland, Philadelphia 1916) כרך א', עמ' 340, אינם אלא הבאה כמעט מילולית מדברי מונטסקייה: "זה הרוצה לשנות מנהגים ונימוסים, אינו צריך לשנותם על-ידי חוקים... בדרך כלל העמים קשורים מאד למנהגיהם ולשלול אותם מהם באלימות פירושו לעשותם אומללים: לכן לא צריך לשנותם (את המנהגים), אלא לעודדם (את העמים) לשנותם בעצמם" (Montesquieu, De l'esprit des lois, ed. G. Truec.) ... (Paris 1956, Livre XIX, Chap. XIV)

שם, עמ' 76-77.

53 באיגרת הלוי של הועדה לצאר בעת הגשת הצעת התקנה החדשה צויין שהועדה היתה "נאלצת על-ידי הכורח עצמו לקבוע הגבלה זו", שם, עמ' 304.

54 שם, עמ' 305.

55 שם, עמ' 313-314.

תקנת 1804

ממשלתיים, "סיווג" היהודים ל'מועילים' ו'בלתי-מועילים', תוך הטלת חומרות מרובות על אלה האחרונים, שהיו רובם הגדול של היהודים) יש בהם יסודות רבים שמקורם בהצעות פריזל ודרז'בין בשנת 1800.

בסופו של דבר, תקנת 1804 מיוסדת על פשרה בין מגמות שילוב היהודים בחייה של רוסיה, שהחלה בהן עוד יקתרנה השניה, לבין הכניעה ללחץ האצולה והעירוניות של תחום המושב, שהציגו את היהודים כסיבה עיקרית של כל חוליי האזור. לכאורה היהודים "הם חופשיים ונמצאים תחת חסותם המדויקת של החוקים בשווה עם כל הנתינים הרוסיים האחרים" (סעיף 42). למעשה הם מוגבלים במקום ישיבתם ובמשלוח יידם ומוטל עליהם כפל מסים, ואף שהועדה לא קיבלה (יתכן בהשפעת ספרנסקי או פוטוצקי) את טיעוניהם והצעותיהם של דרז'בין ופריזל כאחד, היא בכל זאת לא הצליחה להשתחרר מן הדימוי של היהודי הזר, הטפיל והגורם נזק, היטתה און קשבת לטיעוני אויבי היהודים ויצאה להגן על "התושבים העיקריים". למעשה גם הועדה הנאורה בחרה בדרך הנוחה ביותר, לראות סיבה עיקרית לסבל האיכרים ולפגעי האזור בחוליה החלשה ביותר במערך החברתי של רוסיה הדרומית והמערבית — ביהודי. גם בזה היא קבעה תקדים למאה שנים ויותר.

נוסח תקנת 1804

9 בדצמבר 1804, תקנה שאושרה על-ידי המלכות

על סידור היהודים

צו שמי⁵⁶ שניתן לסנט

לפי תלונות שהגיעו פעמים רבות אלינו ואל הסנט המושל⁵⁷ על שימוש לרעה והפרעות המזיקות לעבודת האדמה והחרושת של התושבים, המתרחשים באותם פלכים בהם יושבים היהודים, מצאנו לנכון בצו שניתן לסנט המושל ביום 9 בנובמבר 1802 להרכיב ועד מיוחד לבירור העניינים הנוגעים לנדון ולבחירת האמצעים לתיקון מצבם הנוכחי של היהודים. הועד, לאחר שאסף את כל הידיעות השייכות לכך, ולאחר ששקל הצעות שונות שהוצעו עד כה לסידור היהודים, הביא בפנינו תקנה שחוברה מחדש בשבילם, תוך הסברה, בתזכיר מיוחד, של היסודות שעליהם היא מתבססת.

לאחר שבדקנו תקנה זו, אנו מוצאים את העקרונות שנקבעו על-ידי הועד צודקים מאוד, ואת כל סעיפיה מתאימים, הן לשיטת המתינות והדאגה לאושרם האמיתי של היהודים, והן לתועלת התושבים העיקריים של אותם הפלכים, שבהם מותר לשבת לאנשים אלה (ליהודים).

לכן אישרנו תקנה זו ואנו מעבירים אותה במצורף אל הסנט המושל יחד עם תזכיר, לשם ביצוע מדויק של כל ההוראות הכלולות בה.

56 שניתן על-ידי הצאר אישית בשמו.

57 הגוף המנהלי העליון ברוסיה, המפקח על המנגנון הממשלתי כולו. כמו כן מוסד שיפוטי עליון.

חלוקת פולין ורוסיה הצארית: 1772–1917

התקנה בדבר היהודים

על ההשכלה

1. כל ילדי היהודים רשאים להתקבל לכל בתי-הספר העממיים, הגימנסיות והאוניברסיטאות ברוסיה וללמוד בהם ככל הילדים האחרים.
2. אף אחד מילדי היהודים, הנמצא בבית-הספר בזמן חינוכו, אינו צריך להיות בשום צורה ואופן מודח מדתו, ואין להכריחו ללמוד דברים שהם בניגוד לה (לדתו) או אפילו שאינם בהתאם לה.
3. ילדי היהודים, הלומדים בבתי-הספר של הקהילות המקומיות, של הכנסיות ושל המחוזות, רשאים ללבוש מלבוש יהודי; אולם אלה הלומדים בגימנסיות עליהם להיות לבושים, לשם האחידות והנימוס, בלבוש גרמני או פולני.
4. ילדי היהודים יתקבלו גם לאקדמיה לאומניות של פטרבורג, אם יגלו את הכשרון והנטיה לכך; אז יצטרכו ללבוש לבוש גרמני.
5. אלה מן היהודים אשר ישיגו בכשרונותיהם באוניברסיטאות דרגות מסוימות של הצטיינות ברפואה, בכירורגיה, בפסיקה, במתמטיקה ובמדעים אחרים, יוכרו באותן דרגות ויעלו לדרגות אוניברסיטאיות, בשווה עם נתיני רוסיה האחרים.
6. אם לא ירצו היהודים, למרות כל העידודים האלה, למסור את ילדיהם לבתי-הספר העממיים הכלליים, יש לכונן על חשבונם בתי-ספר מיוחדים שילדיהם ילמדו בהם, ולשם כך יש לקבוע את המס הדרוש, לפי ראות-עינה של הממשלה. בין מקצועות לימודיהם [באותם בתי-ספר] חייבת להיות אחת השפות: רוסית, פולנית או גרמנית.
7. שש שנים לאחר פרסום התקנה הזאת, צריכים כל פנקסי החשבונות, ובכלל כל מחברות שהן (ר"ל פנקסים) של הסוחרים וכל רשימות בין היהודים, להיות כתובים באחת מן השפות הנ"ל, כלומר, רוסית, פולנית או גרמנית, או לכלול תרגום בצדם. בלעדי זאת לא יהיו תקפים בתביעות ובכתידין.
8. כל היהודים המתגוררים בקיסרות הרוסית, אם כי יש להם חרות גמורה להשתמש בלשונם בכל ענייניהם, הן הנוגעים לאמונתם והן לעסקי הבית, חייבים החל מה-1 בינואר 1807 להשתמש בלשון הרוסית, הפולנית או הגרמנית בכל התעודות הציבוריות, בהתחייבויות, בשטרות ובתעודות-מכר מכל המינים. בלעדי זאת לא תרשמה התעודות ולא תצורפנה לתיקים.
9. בהתאם לתקנה זאת, בבחירה הראשונה של חברי העיריות מבין היהודים, אלה שירצו להתקבל לתואר הצטיינות זה (כלומר ירצו לשבת במועצות העירוניות לאחר הבחירה) בפלכים שסופחו מפולין, צריכים לשם האחידות והסדר הכללי ללבוש לבוש פולני או רוסי, אם לא ירצו ללבוש לבוש גרמני; ואילו בפלכים הרוסיים שמותרת בהם ישיבת-קבע של יהודים, אם ייבחרו יהודים לחברי עיריות, צריכים הם ללבוש לבוש גרמני. — החל משנת 1808 אף אחד מן היהודים לא יוכל להיבחר לחבר עיריה, אם לא יקרא ויכתוב באחת הלשונות הנ"ל.
10. מראשית שנת 1812 איש לא ייבחר ולא יתמנה למשרה בקהל או ברכנות, אם לא יידע קרוא וכתוב באחת הלשונות הנ"ל.

תקנת 1804

על המעמדות השונים של היהודים ועסקיהם ועל יתרונותיהם:

11. כל היהודים נחלקים לארבעה מעמדות: (א) חקלאים; (ב) בעלי תעשיה ובעלי מלאכה; (ג) סוחרים; (ד) עירוניים.

(א) יתרונותיהם של החקלאים:

12. החקלאים מבין היהודים כולם בני חורין וכשום פנים ואופן אינם עלולים להיות משועבדים למישהו או להימסר לשלטונו של מישהו.
13. החקלאים מבין היהודים, כמו גם בעלי התעשיה, האומנים, הסוחרים והעירוניים, יכולים לרכוש בדרך של קניה קרקעות בלתי-מאוכלסות, למוכרן, למשכנן, למוסרן במתנה או לצוותן בירושה, בפלכים⁵⁸ של ליטא, רוסיה הלבנה, רוסיה הקטנה, קיוב, מינסק, ווהלין, פודוליה, אסטרחאן, קאוקאז, יקטרינוסלב, חרסון וטאבריה⁵⁹, בכל גבולות הצומצום⁶⁰ 12 לדצמבר 1802.
14. בהשתמשם בזכות לקנות קרקעות, יכולים היהודים לעבדן בעזרת פועלים שכירים על-פי הסכם עמהם וחוזים.
15. אם יהודי יקנה קרקע שלא יושבה קודם לכן, ויאכלס אותה על-פי חוים והסכמים על-ידי 30 בתים או משפחות לפחות, אז יורשה לו במקום ישוב חדש זה לקיים מכירת משקאות, אם זו מותרת ביישובים אחרים באותו פלך על-פי התקנות הכלליות.
16. מותר ליהודים לחכור אדמות מבעלי האחוות ולערוך עמהם הסכמים. אותם הסכמים, לאחר שנרשמו בערכאות, יש לקיימים כהתחייבות קדושה וללא ערעור כלשהו. זאת תוך הבנה שהם לא ימכרו יי"ש בשום צורה. יהודים שהתיישבו מרצונם הטוב על אדמות בעלי-האחוות פטורים למשך חמש שנים מכל מסי המדינה. הנחה זו כוחה יפה רק לגבי אותם יהודים שיתיישבו ביישובים מיוחדים.
17. אותם היהודים שאין ביכולתם לקנות קרקעות או לחכור אותן מבעלי האחוות יכולים להתיישב על קרקעות הממשלה בפלכים של ליטא, מינסק, ווהלין, פודוליה, אסטרחאן, קאוקאז, יקטרינוסלב, חרסון וטאבריה. בכמה מן הפלכים הללו יוקצו למטרה זו, לרוצים בכך, בזמן הראשון עד 30 אלף דיסטין⁶⁰.
18. איש מן היהודים לא יוכרח לעבור להתיישבות [חקלאית], אולם אלה שיתיישבו יהיו פטורים לעשר שנים מכל המסים, פרט לחובות החלות על הקרקע; ולשם סידורם [הראשון] יקבלו הלוואה, שחייבים יהיו להחזירה תוך שנים מספר, בתנאים שבהם ניתנת הלוואה כזאת למתיישבים מחו"ל.
19. יהודים שיתיישבו בפלכים הנזכרים, הן על אדמות בעלי האחוות והן על אדמות הממשלה, ישלמו לאחר שנות הפטור את כל ההיטלים בשווה עם נתינים אחרים

58 פלך-גוברניה, היחידה האדמיניסטרטיבית הראשית של הקיסרות הרוסית.

59 קרים.

60 דיסטניה — 1.09 הקטר.

חלוקות פולין ורוסיה הצארית: 1772–1917

השייכים לאותו מעמד. כמ־כן, בפלכים שבהם כבר יושבים יהודים יהיו אלה מהם שיעסקו בחקלאות פטורים ממסים כפולים לאוצר.

(ב) יתרונות בעלי התעשייה ובעלי המלאכה:

20. הרשות ליהודים להקים בתי־חרושת מכל הסוגים בפלכים שבהם מותר להם לשבת על־פי היסודות והחירות של כל נתיני רוסיה.

21. בעת יסוד בתי־חרושת הדרושים ביותר [למדינה], כגון בתי־חרושת לאריגי צמר, לאריגי פשתן, לעיבוד עורות ואחרים מאותו סוג, יכולה הממשלה, אחרי שתיווכח כראוי (כי אכן דרושים הם), לתת ליהודים עידוד מיוחד על־ידי הקצאת קרקע דרושה ומתן הלוואה כספית. לשם כך יוקצב שנה שנה, בכל אחד מהפלכים שסופחו מפולין, סכום של עד 20 אלף רובל, כדי שמן ההון הזה תינתנה הלוואות לפי ראות עיניו של מושל הפלך, אחרי שיבוא בדברים עם המיניסטריין לענייני פנים, לאותם היהודים שירצו לייסד בתי־חרושת נחוצים ביותר ומועילים ביותר, ולא יידרשו להלוואות או משכונות, אלא יסתפקו בערבותם של יהודים נכבדים אחרים. ואילו ליתר עידוד של יהודים ליסוד בתי־חרושת, ישלמו אלה מהם שיעסקו בבתי־חרושת מסייחיד (ר"ל יהיו פטורים מכפל מסים) מן הזמן שיאספו ידיעות מדויקות בכל עיר על אנשים העובדים בבתי־חרושת אלה. מותר ליהודים ליסד בתי־חרושת גם על אדמות בעלי־האחוות, על־פי תנאים שהוסכמו מרצון.

22. גם לבעלי־האחוות שייסדו על אדמותיהם בתי־חרושת, שינוהלו על־ידי יהודים בחכירה ועל־פי הסכם, יינתנו הלוואות כספים נגד משכונות בתנאים נוחים, וכמ־כן יינתן עידוד מסוג אחר לאחר שייבדקו התנאים ותוכח תועלתם הממשית.

23. בעלי מלאכה יהודים רשאים לעסוק בפלכים הנזכרים בכל אומנויות שאינן אסורות לפי החוק, ושום הנהלה של בעלי מלאכה ושל חברות אומנים אינה רשאית בשום אופן להפריע להם בזה; יש להם גם הרשות להירשם כחברים בחבורות האומנים, אם אין זה נוגד את כתבי הקיום שניתנו לכמה ערים במיוחד.

24. בעלי מלאכה יהודים יהיו משוחררים ממס־כפול על אותו יסוד עצמו, כפי שנאמר למעלה (סעיף 21) לגבי המועסקים בתעשייה.

25. אם לא ימצאו להם בעלי־המלאכה מספיק עבודה ואמצעי קיום באחד מן הפלכים הנ"ל, הם צריכים לפנות לשר הפלך, אשר יתקשר בעניין זה עם מיניסטר הפנים. כתוצאה מכך ייקבעו עבורם השיטות כיצד ליסד באופן מועיל את חרושתם בפלכים המיושבים פחות — יקטרינוסלב, חרסון, טאבריה וקאזאן.

(ג) יתרונות הסוחרים והעירוניים:

26. סחר פנים וחורץ מכל המינים מותר ליהודים בפלכים הנ"ל במדויק על יסוד התקנה בדבר הערים והתחיקה שאחריה.

27. על אותו יסוד עצמו מותרים ליהודים משלוחי יד מכל הסוגים ומסחר קמעוני, כולל סחר היי"ש, הן בסיטונות והן בקמעונות, תוך ההגבלות שנקבעו להלן (סעיף 40).

תקנת 1804

28. יותר לבעלי-תעשייה, בעלי-מלאכה, אומנים וסוחרים לנסוע לזמן קצוב לפלכים הפנימיים⁶¹ ואף לבירות⁶² לשם עסקי מסחר, השתלמות באומנויות או הוכחת הישגים מיוחדים במלאכות ובחרושת, אך זאת לפי תעודות-מסע של שרי פלכים, שמדי חודש חייבים למסור דו"ח על-כך למיניסטר הפנים. יהודים אלה, המגיעים לזמן קצר, וכן נשיהם וילדיהם, חייבים ללבוש לבוש גרמני כדי לא להיות שונים מאחרים. אם ישתמשו בלבוש שלהם, אין לסבול אותם, ויגורשו מיד על-ידי המשטרה.

29. כשכל היהודים כולם יתמידו וישקדו על התעסקות בחקלאות, בחרושת ובמסחר, תנקוט הממשלה אמצעים להשוות את מסייהם לאלה של הנתינים האחרים.

על חובות היהודים לפי המעמדות הנזכרים לעיל:

30. שום יהודי, באף מקום ברוסיה, לא יהיה נסבל אם לא יהיה רשום כמשתייך לאחד מן המעמדות הללו. כלפי היהודים אשר לא יציגו על-כך תעודה בכתב בצורה הקבועה על-ידי החוק, ינהגו כמו כלפי משוטטים⁶³, לפי מלוא חומרת החוקים.

31. הזמן המוקצב לעריכת רישום זה הוא שנתיים ממועד פרסום תקנה זו. במשך הזמן הזה צריך להעריך רישום זה בכל הפלכים, הערים והמחוזות, שבהם מותר ליהודים לגור.

32. בעת רישום זה חייב כל יהודי שיהא לו או שיקבל שם משפחה מורשתית⁶⁴ או כינוי כלשהו, החייב להישמר מכאן ולהבא בכל התעודות והרשימות ללא כל שינוי, בתוספת שם פרטי, הניתן לפי הדת או בשעת לידה⁶⁵; אמצעי זה הכרחי להסדרה טובה יותר של מעמד האזרחי, לשמירה נוחה יותר של רכושם ולבירור סכסוכים ביניהם.

33. מובן מאליו שרישום במעמד אחד אינו יכול להפריע למעבר ל[מעמד] אחר, אולם מעבר זה חייב להיעשות ביריעת שלטונות המקום ועל יסוד התקנות הכלליות.

34. שום איש מן היהודים אינו רשאי להחזיק בכפר כלשהו או בשוב כלשהו, בחכירות כל שהן, בבתי מזיגה, בבתי מרוח, ובאכסניות, לא בשמם ולא בשם אחר⁶⁶, ולא למכור בהם יי"ש ואף לא לגור בהם בשום פנים ואופן, אלא בעת מסעם בלבד. איסור זה חל על הפלכים של אסטרסאן, קאוקאז, רוסיה הקטנה ורוסיה החדשה החל מן ה-1 לינואר 1807, ועל הפלכים האחרים החל מן ה-1 לינואר 1808. איסור זה חל גם על כל בתי המזיגה, אכסניות ובתי עסק אחרים הנמצאים על דרך המלך, ללא הברל בעלות, בין שהם שייכים לקהילות הכפריות ובין לאנשים פרטיים.

35. בעל אחוזה אשר יתיר ליהודי כעבור הזמן הנקוב להחזיק בכפרו או בשובו חכירה, בית-מרוח, בית-מזיגה או בית-עסק אחר למכירת יי"ש, ויתבע לאחר הלשנה ראשונה

61 כלומר, הפלכים מזרחה מאלה שסופחו בזמן חלוקת פולין.

62 פטרבורג ומוסקבה.

63 כלומר, ארחי-פרחי, שאין עליהם הגנת החוקים.

64 כלומר, העובר מאב לבנו.

65 כלומר, בעת הטקס הדתי הקשור בלידה או בתאריך, כגון הקדוש שעל שמו נקרא יום מסוים.

66 ר"ל שעסקו של היהודי יהיה רשום על שמו של נכרי, שהאיסור איננו חל עליו.